

УДК 1(316.346.2)

ТЕОРІЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (ФІЛОСОФСЬКА ОЦІНКА)**THE THEORY OF GENDER-ROLE
SOCIALIZATION OF PERSONALITY
(PHILOSOPHICAL ASSESSMENT)****Шевченко З. В.,**

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та релігієзнавства, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна), e-mail: shevchenko.zoe@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9980-4372

Shevchenko Z. V.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Relational Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine), e-mail: shevchenko.zoe@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9980-4372

Виявлено, що статево-рольова соціалізація особистості не може бути основою гендерної теорії соціалізації особистості. **Методологією** дослідження є соціально-філософський підхід до дослідження біодетермінізму як напрямку теорії статево-рольової соціалізації особистості. Метою статті є виявити діапазон впливу біологічних чинників у процесі соціалізації особистості, і зокрема – на прикладі статево-рольового підходу. Перший варіант пояснення гендерної нерівності спирається на есенціалізм, тобто природну обумовленість гендерних відмінностей, постулюючи фрейдистське «анатомія – це доля». Другий варіант описує завдяки бовуарівському постулату – «жінкою не народжуються, жінкою стають», розглядаючи гендер виключно як соціокультурний конструкт. Соціально-рольова теорія соціалізації особистості як правило реалізується на основі першого варіанту. Спираючись на теорію Нікласа Лумана, автор здійснює припущення, що соціалізація загалом, і утвердження гендерної ідентичності зокрема здійснюється завдяки щонайменше трьом відносно незалежним чинникам: біологічним, психічним, соціальним. Причому, ані біологічне не детермінує жорстко психічне і соціальне, ані соціальне не детермінує прямо біологічне і психічне.

Ключові слова: статево-рольова соціалізація, гендер, стать, гендерна ідентичність, біодетермінізм.

The article reveals that the gender–role socialization of the individual can not be the basis of the gender theory of socialization of the individual. Methodology of research is the socio–philosophical approach to the study of biodeterminism as a direction of the theory of gender–role socialization of the individual. The purpose of the article is to identify the range of biological factors in the process of socialization of the individual, and in particular – on the example of gender–role approach. The first version of the explanation of gender inequality relies on essentials, that is, the natural conditionality of gender differences, postulating Freudian «anatomy is a fate». The second version is described by Beauvoir's postulate – «one is not born as a woman, one becomes a woman», considering gender exclusively as a sociocultural construct. Social–role theory of socialization of the individual is usually constructed on the basis of the first version. Based on the theory of Niklas Luhmann, the author suggests that socialization in general, and the establishment of gender identity in particular, is carried out thanks to at least three relatively independent factors: biological, psychological, and social. Moreover, neither the biological determines rigidly mental and social nor social determines directly biological and psychological.

Keywords: gender–role socialization, sex, gender, gender identity, biodeterminism.

Тема соціалізації є спільною для соціальної філософії, соціології та соціальної психології, долучаються до її розгляду також і інші соціальні та гуманітарні науки. На сьогодні практично всі вони більшою або меншою мірою розглядають гендерну проблематику – однак, при цьому доволі сильним залишається вплив бінарної схеми розгляду гендеру

за аналогією із біологічною статтю. З одного боку, неможливо не враховувати статеві характеристики при дослідженні і визначенні гендерної ідентичності. З іншого боку, надання надмірної ролі біологічним ознакам, і зокрема, статевим, неправомірно утискає можливості врахування соціокультурних впливів на формування гендерної ідентичності особистості. Внаслідок такого хибного підходу значною мірою замість об'єктивного аналізу соціальної ідентичності особистості дослідники отримують дані, які є неповними та викривленими в цілому, адже роль гендерної ідентичності особистості у становленні її соціальної ідентичності постійно зростає, що стало особливо відчутним у останні століття, а наукові відкриття та досягнення медицини у останні десятиліття взагалі відкривають значно ширші можливості впливу гендерної ідентичності на соціальну.

Умовно і доволі грубо усі погляди на проблему статі та гендеру можна поділити на дві великі категорії. Перша категорія поглядів при поясненні гендерної нерівності спирається на есенціалізм, тобто природну обумовленість гендерних відмінностей, постулюючи фрейдистське «анатомія – це доля». Друга категорія описується бовуарівським постулатом – «жінкою не народжуються, жінкою стають», розглядаючи гендер виключно як соціокультурний конструкт. Очевидно, що означені полярні системи поглядів є крайніми та однобічними, але у той же час дозволяють у чистому вигляді дослідити вплив біологічних та соціокультурних складових на формування гендерної ієрархії.

Раніше ми вже зверталися до розгляду даної теми – при підготовці авторського розділу до колективної монографії: «Біодетермінізм (біологічний детермінізм) – принцип розгляду явищ, згідно з яким визначальними для характеристик людини вважаються біологічні природні фактори» [13, с. 11]. Вперше біодетермінізм виник у середині 19–го століття в контексті вчення Дарвіна про природний добір, спочатку для пояснення своєрідності поведінки живих систем, до яких згодом стали відносити і людину [1]. Також, характеристику основних рис біодетермінізму детермінізму ми надавали у низці статей спеціального словнику «Словник гендерних термінів» [11; 14; 15]. Однак, ці класичні положення потребують деякого філософського уточнення і конкретизації, що і буде завданням даної статті, яка постає як стилізований виклад основних ідей згаданого розділу з їхнім подальшим коментуванням.

Раніше ми вже стверджували: «Біодетерміністи/–ки надають статі привілейованого значення. На їхню думку, саме біологічна стать не просто визначає людину як чоловіка або жінку, але й формує її гендерний образ. Біологічні відмінності між статтями розглядаються як універсальна основа, що має своє культурне продовження у вигляді гендерних ролей у кожному суспільстві» [11, с. 20]. Втім, біологію можна тлумачити дуже широко. Адже біологія як наука має розглядати

не лише ті прояви біології як частини буття, які є безпосередньо спостережуваними, але й ті форми життя, які вже вимерли, а також ті, які ще можуть виникнути у майбутньому. Не можна виключати, що такі нові біологічні форми виникнуть у людському суспільстві завдяки розвитку гендеру.

Російський культуролог Ігор Коган стверджує, саме стать багато у чому визначає та наповнює змістом кожную форму людської діяльності, кожен зразок людської поведінки, кожен тип людської думки, почуттів або творчої уяви. Стать є одним із тих елементів, які визначають соціалізацію загалом і віграють визначальні ролі у виборі напрямку руху культурного процесу в багатьох його іпостасях і течіях [6, с. 22]. Однак, у версії Когана стать постає як начало, що лише виражає себе тілесно, але має більш глибоку, аніж тілесна, сутність. З позиції такого сутнісного біодетермінізму, стать людини – це не другорядна характеристика, що слідує одразу за поняттям людини. Стать – це і є сама людина, це перше, що конститує людину. Анатомія та фізіологія є лише наслідком статі, вони змінюються під впливом віку та оточуючого середовища, стать не змінюється за жодних обставин. Це положення не відмінє внутрішню динаміку статі, а лише стверджує наявність незмінної статевої структури та статевої диференціації біологічного як непорушної основи існування та функціонування живого організму [6, с. 22].

Отже, основна ідея біодетермінізму в гендерній теорії, полягає у конститутивності статі при визначенні гендерної ідентичності:

– по–перше, стать становить основу і структуру всього біологічного;

– по–друге, стать є динамічним потоком, що забезпечує людину вітальною силою біологічного характеру та повідомляє людині первинний сенс у якості конституюючого змісту протягом усього періоду людської життєдіяльності [6, с. 24; 8, с. 108].

Серед теорій, які передують вивченню соціокультурної складової статі та розглядають стать і гендер як біологічно детерміновані даності, на особливу увагу заслуговує теорія статево–рольової соціалізації особистості.

«Теорія статево–рольової соціалізації особистості – це ціла низка теорій, які розуміють гендерні взаємини як історично сформовані конструкти системи нерівностей, у рамках яких панівне становище однієї статі над іншою вже є встановленим» [15, с. 192].

Російські дослідниці гендерної проблематики у колективному дослідженні під керівництвом Олени Здравомислової та Анни Тьомкіної зауважують, що у центрі статево–рольової теорії соціалізації лежать процеси навчання та інтеріоризації культурно–нормативних стандартів, які стабілізують соціум. Навчання передбачає засвоєння та відтворення існуючих норм. Підґрунтям цього концепту є уявлення про особистість як пасивної сутності, яка сприймає, засвоює культурну даність, але не створює її сама [4, с. 18].

До традиційних теорій статевої ролі слід зарахувати психоаналіз Зігмунда Фрейда (Sigmund

Freud), функціоналістський підхід Толкотта Парсонса (Talcott Parsons), еволюційну теорію статі Вігена Геодакяна та ін. На думку російських дослідників, висловлену у праці, підготованій за редакції С. В. Коваленко, незважаючи на всі відмінності цих теорій, вони засновані на двох апріорних принципах: 1) відмінності між чоловіками та жінками мають тільки біологічну природу; 2) ролі чоловіків і жінок диференційовані за діаметрально протилежним принципом [5, с. 13].

Так, за Фрейдом, саме відмінності в будові жіночого тіла від чоловічого формують у жінки дві специфічні особливості – кастраційний комплекс і заздрість до чоловічих геніталій [17]. Ці комплекси визначають три можливі лінії розвитку жіночої психіки. Перша веде до придушення сексуальних імпульсів і, отже, до неврозів. Друга – до модифікації характеру під чоловічі зразки, для якої характерні чоловікоподібне прагнення до творчої діяльності, сильні соціальні інтереси, активність. Третя – до нормальної жіночності, під якою Фрейд розумів прагнення до реалізації бажання володіти тим, що становить предмет заздрості для жінок, за допомогою заміжжя й народження сина. Результатом нормального розвитку жіночої психіки й природними компонентами здорової жіночності є, за Фрейдом, пасивність, відсутність почуття справедливості, схильність до заздрості, слабкі соціальні інтереси, нездатність до творчості. Моральна неповноцінність жінки виводилася Фрейдом із її біологічної неповноцінності [5, с. 13].

Суть концепції американського соціолога Парсонса [18] полягає у необхідності функціонального поділу сфер діяльності або диференціації чоловічих і жіночих соціальних функцій (інструментальної для чоловіків і експресивної для жінок). Інструментальна функція забезпечує відносини системи із зовнішнім світом, забезпечує засоби до існування й вимагає владності та жорсткості. Експресивна функція спрямована на підтримку інтеграції членів системи, встановлення моделей стосунків і регулювання рівня напруженості членів сімейного союзу та передбачає м'якість і вміння погасити конфлікт. Розділ чоловічих і жіночих ролей, згідно Парсонсу, є, по–перше, механізмом, що забезпечує стабільне функціонування будь–якої соціальної системи, у тому числі й сім'ї. Сім'я відповідальна за соціалізацію дітей і підтримку дорослих, причому ролі чоловіків і жінок у ній різні. Роль інструментального лідера завжди належить чоловікові, а експресивного (емоційного) – жінці. Парсонс пояснює такий розподіл ролей між біологічними статями тим, що народження дітей і догляд за ними передбачає первинність стосунків матері та дитини, тому жіноча роль пов'язується ним переважно з внутрішнім життям сім'ї. Роль чоловіка, усунутого від цих біологічних функцій, – зі сферою зайнятості. Величина доходу й престижність роботи чоловіка визначають соціальний статус, стандарт і стиль життя сім'ї в цілому, що зумовлює його верховенство в сім'ї, а домашня праця жінки, названа Парсонсом «псевдо заняттям», – її підлеглу роль. Для жінок,

уважає Парсонс, основним є «статус дружини свого чоловіка, матері його дітей і особистості, відповідальної за домашнє господарство» [18, р. 609]. Як підсумовують російські дослідники, жінки повинні змиритися зі своїм підлеглим становищем, знаходячи себе в домашній роботі, у забезпеченні емоційної підтримки й сексуальних послуг, надаючи чоловікам можливість утримувати сім'ю [5, с. 14]. Парсонс зауважує, що означений розподіл ролей запобігатиме можливому змаганням між подружжям за владу, статус, яке може призвести до руйнівних для шлюбу наслідків. Як свідчать вітчизняні дослідники гендеру, за Парсонсом жінка може займатися професійною діяльністю лише у тому випадку, якщо це не загрожує «змаганням» із чоловіком [16, р. 12].

Найбільш відомим у пострадянській науці прикладом біодетермінізму є еволюційна теорія статі Геодакяна, яка не тільки пояснює **статевий диморфізм** та зміну кількісного співвідношення статей в залежності від умов існування індивідів, але й проєктує власні висновки на поведінкові, психологічні, соціальні відмінності між чоловіками та жінками. Як зазначає Геодакян, із переходом людини від переважно біологічної до переважно соціальної еволюції різко збільшились темпи розвитку. Але отримавши безпрецедентну можливість змінювати середовище, людина змушена змінюватися і сама. Таким чином, виникає система зі зворотнім зв'язком між людиною і середовищем, яка прискорює еволюцію. На думку вченого, застосування еволюційної теорії статі повинно бути плідним в комплексному вивченні людини, перш за все, при вирішенні соціальних проблем [2]. Як ми вже зауважували щодо цієї теорії у спеціальній статті, «належність до одного виду *Homo sapiens* обумовлює єдність чоловічого та жіночого в рамках біологічного світу. Однак, наявність репродуктивних анатомо-фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками, дає підставу біодетерміністам говорити про те, що кожна стать має власну біограму, виступає носієм специфічного генетичного коду, а значить має свою власну біологічну роль, що обумовлює цілу низку соціальних... Якщо від середовища поступає деструктивна інформація (епідемії, холод, спека, хижакі), система повинна триматися на інформаційній відстані від середовища, щоб зберегти власну стабільність та стійкість. Але оточуючий світ одночасно виступає і джерелом корисної інформації, яка орієнтує людину, вказує яким чином їй необхідно змінюватися для того, щоб вижити та задовольняти власні потреби. В цьому випадку система повинна перебувати у безпосередній близькості із середовищем» [13, с. 95–96].

У цьому зв'язку варто звернути увагу на теорію соціальних систем у версії Нікласа Лумана, для якого також характерний еволюціоністський підхід до розгляду соціальних проблем. Луман також проводить розрізнення між системою та навколишнім світом, однак його бачення їхнього взаємозв'язку відрізняється від запропонованого

Геодакяном. Так, Луман розглядає системи як автопоетичні, тобто такі, що значною мірою контролюють свій навколишній світ, і саме за рахунок цього отримують високу ступінь автономії. Це, здавалося би відкриває широкі можливості для розвитку гендерних теорій. Однак, Луман чітко розрізняє три різних типи системи, у яких представлена людина: біологічний, психічний та соціальний, причому кожна з таких систем забезпечує своє самовідтворення по-різному, має власний спосіб організації автопоетизису, хоча й між собою ці способи взаємоузгоджені. Тобто, ані біологічне не детермінує жорстко психічне і соціальне, ані соціальне не детермінує прямо біологічне і психічне. Це змушує дещо критично оцінити підхід Геодакяна як дещо спрощений. Втім, і для такого спрощення Геодакян знаходить достатньо емпіричних підтверджень, причому, як і Луман, звертається він також значною мірою до теорії інформації.

«Згідно еволюційної теорії статі Геодакяна, поділ на статі, а саме на консервативну та оперативну складові людської біологічної системи, виступає вирішенням конфлікту одночасних зміни та збереження необхідної інформації. Вчений наголошує на тому, що якщо виокремити два потоки інформації: генеративний (передача генетичної інформації від покоління до покоління, із минулого у майбутнє) та екологічний (передача інформації від середовища, із теперішнього у майбутнє) – то можна легко побачити, що дві статі по-різному беруть участь у них. В процесі еволюції статі на різних стадіях та рівнях організації з'явився цілий ряд механізмів, які послідовно забезпечили більш тісний зв'язок жіночої статі із генеративним (консервативним) потоком, а чоловічої – із екологічним (оперативним). Так, у чоловічій статі в порівнянні із жіночою вища частота мутацій, менше адитивність успадкування батьківських ознак, вужча норма реакції, вища агресивність і допитливість, активніше пошукове начало, ризикована поведінка та інші якості, що «наближають до середовища». Всі перелічені ознаки цілеспрямовано виносять чоловічу стать на амбразуру еволюції та забезпечують їй переважне отримання екологічної інформації. Окрім того, тривалі періоди вагітності, велика смертність під час пологів, годування і турботи про потомство у жінок фактично підвищують ефективну концентрацію чоловічих особин у суспільстві, перетворюють чоловічу стать у «надлишкову», отже, «дешеву», «експериментальну», а жіночу – на дефіцитну і більш цінну» [13, с. 96–97].

Неважно звернути увагу, що для Геодакяна саме біологічні механізми трансляції інформації є визначальними і для психічної, і для соціальної сфери. Це – та екстраполяція, яка є надто ризикованою і потребує критики і суттєвого доповнення.

В результаті явного біологізму у витлумаченні принципів трансляції культурнозначущої інформації у Геодакяна отримуємо надто лінійні висновки, які хоча й позначають певні реальні тенденції

соціального розвитку, однак не враховують багато інших чинників, які діють паралельно на ті ж самі соціальні процеси. Геодакян вважає: «В результаті закон природного добору набуває інших акцентів. Він діє в основному за рахунок представників чоловічої статі, оскільки вона є більш ризикованою, «надлишковою» та «дешевою». Таким чином, зменшується популяція чоловіків, однак, схильність до полігамії дозволяє їм повною мірою відтворювати наступні покоління та передавати їм необхідну генетичну інформацію, яка являє собою стан середовища на даний момент. В результаті, генетична інформація, що передається поколінням за жіночою лінією, носить репрезентативний характер, оскільки засновується на консервативній складовій еволюційного процесу, а за чоловічою – селективний характер, оскільки більшою мірою ґрунтується на законі природного добору» [13, с. 97–98].

Ідеї Геодакяна виглядають типовими для більшості класичних біодетерміністів. Також у їхніх теоріях нерідко відбувається і деформація уявлень про власне психічну детермінацію гендерних явищ, а відповідно динаміка розвитку гендерних процесів виглядає викривленою, або в усякому разі представленою явно неповно: «Аналогічним чином біодетерміністи пояснюють і виникнення психологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Більш ширша, адаптивна, пластична, норма реакції на зміни оточуючого середовища дозволяє жінкам виходити із дискомфортних зон за рахунок конформності, здатності до навчання, перевиховання, тобто адаптивності. Для чоловіків більш вузька зона реакції на зміни середовища робить цей шлях неможливим. Тільки винахідливість, кмітливість, ризикованість та рішучість можуть забезпечити їм виживання у дискомфортних умовах. Іншими словами, жінка в більшій мірі пристосовується до ситуації, чоловік виходить із неї, знайшовши вирішення – дискомфорт стимулює розвиток. Саме тому чоловіки більш успішніші при вирішенні нових, неординарних задач, що вимагають активного пошуку. Жінки це вирішення вдосконалюють. Якщо мова іде про опанування нових видів діяльності, мови або писемності, то тут можна виділити дві фази: 1) пошуку та опанування; 2) закріплення та вдосконалення. Згідно з останніми дослідженнями, перша фаза є більш характерною для чоловіків, а друга – для жінок» [13, с. 98].

Недивно, що в результаті таких хибних вихідних теоретико-методологічних припущень Геодакян та близькі до його поглядів біодетерміністи приходять до хибного ототожнення біологічної та соціальної еволюції людства, причому соціальне виявляється доволі жорстко детермінованим біологічним: «Новаторство у будь-якій справі в результаті біологічної та соціальної еволюції належить чоловікові. Чоловіча половина людства першою опанувала всі професії, види спорту. Навіть в'язання, в якому зараз монополія жінок є незаперечною, винайшли чоловіки (Італія, XIII століття). Роль авангарду належить чоловікам

і в схильності до деяких хвороб, і до більшості соціальних пороків. Саме чоловіча стать частіше піддається «новим» хворобам, або, як їх називають, хворобам століття, цивілізації, урбанізації, – атеросклерозу, раку, шизофренії, СНІДу, а також соціальним порокам – алкоголізму, курінню, наркоманії, азартним іграм, злочинності і т.д. Отже, саме двоїстий характер еволюції: одночасні зміни та збереження необхідної для розвитку інформації, провокують статевий диморфізм» [13, с. 98–99].

В агресивному, як природному, так і соціальному середовищі, процес уніфікації статей відсутній, оскільки в будь-яких екстремальних умовах – землетруси, голод, війни, хвороби, переселення, репресивні традиції та звичаї – відмінності між статями стають помітнішими. Чоловіки стають більш маскулініними, а жінки більш фемінними. В цьому випадку кожна стать в єдиному процесі еволюції реалізовує власну генетичну програму: консервативну (жіночу) та оперативну (чоловічу). Місія чоловіків – отримувати інформацію від середовища, перевіряти її на наступних поколіннях та платити за неї власним здоров'ям та життям [3].

Втім, враховуючи переважно біологічні чинники, біодетерміністи приходять до деяких в цілому коректних висновків, хоча випускаючи з уваги власне психічні та власне соціальні чинники, вони надають вузько біологізаторську оцінку соціальних процесів та пропонують вузько біологізаторські рекомендації щодо впливу на них: «В стабільному середовищі, коли немає потреби у постійних кардинальних змінах, провідними виступають консервативні тенденції. В цьому випадку потреба у чоловічій статі з боку суспільства є меншою, а значить і статевий диморфізм виявляється у меншій мірі. Фізична сила, витривалість, активність, ризикована поведінка, допитливість, що такі необхідні у дискомфортних умовах, втрачають власну актуальність та значущість у стабільному як природному, так і соціальному середовищі. Саме на цьому підґрунті, з огляду на біодетерміністські теорії, і з'являється таке явище, як уніфікація статей. На думку біодетерміністів, чоловіча стать виступає буферною, захисною зоною навколо жіночого ядра. Однак, якщо немає загрози від середовища, то і потреба у захисті відпадає сама собою. У такому випадку користі від чоловічої статі людству як біологічному виду немає ніякої. З позиції біодетермінізму, процес уніфікації статей – це ніщо інше, як одночасна фемінізація чоловіків, які в комфортних умовах позбавлені активної еволюційної позиції, та маскулінізація жінок, які поступово вивчають та опановують засвоєні чоловіками нові сфери життєдіяльності» [13, с. 99–100].

Зокрема, навряд чи коректним є суто біологічне пояснення посилення у сучасному суспільстві демократичних цінностей, або суттєвих зрушень у суспільному поділі праці: «Модні віяння унісексу сьогодні орієнтують в пошуках статевого партнера на маскулініні жінки та фемінніні чоловіки, шаблони поведінки яких вважаються

більш успішними в сучасному соціальному просторі. Глобалізаційні тенденції, стираючи межі між гендерними стереотипами різних культурних просторів, все більше демонструють феномен уніфікації статей: одяг, догляд за тілом, структура споживання і дозволя, спосіб життя, тощо – дані зрушення в тій чи іншій мірі є характерними для всіх індустріально розвинених суспільств. У виробничій сфері суспільних відносин відбувається трансформація системи гендерного розподілу праці у бік посилення деполаризації чоловічих та жіночих професій. Жінки та чоловіки опановують нові для власного гендера види діяльності, зміцнюючи думку, що професіоналізм не має статі. Аналогічні зрушення відбуваються і у системі публічної влади, де чоловіки втрачають власну абсолютну монополію. З деяким запізненням еволюціонують шлюбно-сімейні відносини. Демократична структура родини поступово замінює собою авторитарну, а разом із цим змінюється специфіка процесу гендерної соціалізації дітей. Нероздільне навчання, несексистське виховання закладають основи андрогінної особистості та формують підвалини більш рівних і ширших кооперативних відносин між дорослими чоловіками та жінками в усіх сферах суспільного та особистого життя» [14, с. 16–17]. Не меншою мірою, ніж біологічні чинники впливають на соціальні та психічні, останні починають впливати на біологічні.

Так, саме демократія запропонувала вперше широкі можливості для більш вільного утвердження гендерної ідентичності, а продуковані суспільством наукові дослідження у царині генетики та базовані на них генетичні технології значно спростили інструментальну сторону утвердження гендерної ідентичності [10]. Щодо вже казати про надзвичайно важливу роль психологічних досліджень у знятті з нетрадиційної гендерної орієнтації стигмату девіації. Все це сприяло формуванню нової культурної та суспільної норми у теоретичному виплумащенні та практичному забезпеченні нових механізмів здобуття гендерної ідентичності. Таким чином, статево-рольова соціалізація особистості не може бути основою гендерної теорії соціалізації особистості.

Список використаних джерел

1. Булавина, ТВ, 2002. 'Бидетерминизм (биологический детерминизм)', В: *Словарь гендерных терминов*. [online] Доступно: <http://www.owl.ru/gender/383.htm> (Biodeterminism (Biological determinism))
2. Геодакян, ВА., 1994. 'Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение', В: *Женщина и свобода. Пути выбора в мире традиций и перемен*: Межд. конф.. Москва, 1–4 июня 1994, с.8–17.
3. Геодакян, ВА., 1990. 'Эволюционная теория пола', *Природа*, №8, с.60–69.
4. Здравомыслова, Е., Темкина, А. ред., 2007. 'Российский гендерный порядок: социологический поход': Коллективная монография, СПб.: *Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге*, 306 с.
5. Коваленко, СВ., общ. ред., 2005. 'Гендерология и феминология': Учебное пособие, Л. Д. Ерохина и др., Владивосток: *Изд-во ВГУЭС*, 152 с.
6. Коган, ИЛ., 2003. 'Гендерная культурология: культура пола и «пол» культуры', Мн.: *Ковчег*, 336 с.

7. Кон, И., 2010. 'Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире', *Этнографическое обозрение*, №6, с.99–114.
8. Малес, ЛВ., 2004. 'Биологичні, психологічні та соціокультурні чинники', В: *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник*, Київ: «К.І.С.», с.109–131.
9. Ніколсон, Л., 2006. 'Гендер', пер. з англ., В: Драгер, Елісон М. та Янг, Айрис М., *Антологія феміністичної філософії*, Київ: *Основи*, с.348–356.
10. Хейлз, К., 2002. 'Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці', Переклад з англійської: С. Т. Марічев; наук. ред.: С. Ю. Шліпченко, Київ: *Ніка-Центр*.
11. Шевченко, ЗВ., 2016а. 'Бидетермінізм (біологічний детермінізм)', В: *Словник гендерних термінів*, Укладач: З. В. Шевченко, Черкаси: *Видавець Чабаненко Ю.*, с.19–24.
12. Шевченко, ЗВ., 2018. 'Гендерні аспекти соціальної ідентичності (філософська концепція бидетермінізму)', *Гілея: Збірник наук. праць*, К.: *Видавництво «Гілея»*, №139 (12), с.48–53.
13. Шевченко, ЗВ., 2016б. 'Еволюційна теорія статі В. Геодакяна', В: *Словник гендерних термінів*, Укладач: З. В. Шевченко, Черкаси: *Видавець Чабаненко Ю.*, с.96–100.
14. Шевченко, ЗВ., 2016с. 'Розуміння поняття гендеру з точки зору бидетерміністських теорій', В: Пушонкова О. А. та Шевченко З. В. (ред.) *Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність*, Черкаси: *видавець Чабаненко Ю.*, с.11–26.
15. Шевченко, ЗВ., 2016д. 'Теорія статево-рольової соціалізації особистості', В: *Словник гендерних термінів*, Укладач: З. В. Шевченко, Черкаси: *Видавець Чабаненко Ю.*, с.192–195.
16. Юдіна, СП., Левківський, КМ. ред., 2005. 'Гендерний розвиток у суспільстві': конспекти лекцій, К.: *ПЦ Фантаст*.
17. Freud, Sigmund, 1975. 'Der Untergang des Ödipuskomplexes (1924)', in: *Studienausgabe*, Bd. V, Frankfurt a.M.: *Fischer*.
18. Parsons, T. 'Age and sex in the social structure of the United States', in: *American Sociological Review*, Vol.7, No.5 (Oct., 1942), p.604–616.

References

1. Bulavina, TV. 2002. 'Biodeterminizm (biologicheskij determinizm) ((Biodeterminism (Biological determinism)))', V: *Slovar' gendernykh terminov*. [online] Dostupno: <http://www.owl.ru/gender/383.htm> (Biodeterminism (Biological determinism))
2. Geodakjan, VA., 1994. 'Muzhchina i zhenshhina. Jevoljucionno-biologicheskoe prednaznachenie (Man and woman. Evolutionary and biological purpose)', V: *Zhenshhina i svoboda. Puti vybora v mire tradicij i peremen*: Mezhd. konf.. Moskva, 1–4 ijunja 1994, s.8–17.
3. Geodakjan, VA., 1990. 'Jevoljucionnaja teorija pola (Evolutionary Theory of Gender)', *Priroda*, №8, s.60–69.
4. Zdravomyslova, E., Temkina, A. red., 2007. 'Rossijskij gendernyj porjadok: sociologicheskij pohod (Russian gender order: a sociological approach)': *Kollektivnaja monografija*, SPb.: *Izd-vo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge*, 306 s.
5. Kovalenko, SV., obshh. red., 2005. 'Genderologija i feminologija (Genderology and feminology)': *Uchebnoe posobie*, L. D. Erohina i dr., Vladivostok: *Izd-vo VGUJeS*, 152 s.
6. Kogan, IL., 2003. 'Gendernaja kul'turologija: kul'tura pola i «pol» kul'tury (Gender cultural studies: gender culture and the «sex» of culture)', Mn.: *Kovcheg*, 336 s.
7. Kon, I., 2010. 'Menjajushhiesja muzhchiny v izmenjaju-shhemsja mire (Changing Men in a Changing World)', *Jetnograficheskoe obozrenie*, №6, с.99–114.
8. Males, LV., 2004. 'Biologichni, psihologichni ta sociokul'turni chynnyky (Biologicheskje, psihologicheskija that sociocultural civilians)', V: *Osnovy teorii' g'enderu: Navchal'nyj posibnyk*, Kyi'v: «K.I.S.», s.109–131.
9. Nikolson, L., 2006. 'G'ender (Tender)', per. z angl., V: Drager, Elison M. ta Jang, Ajrys M., *Antologija feministychnoi' filosofii*, Kyi'v: *Osnovy*, с.348–356.
10. Hejlz, K., 2002. 'Jak my staly postljudstvom: Virtual'ni tila v kibernetyci, literaturi ta informatyci (As we became humanity: Virtual bodies in cybernetics, literature and computer science)', *Pereklad z anglijs'koi'*: Je. T. Marichev; nauk. red.: S. Ju. Shlipchenko, Kyi'v: *Nika-Centr*.
11. Shevchenko, ZV., 2016a. 'Biodeterminizm (biologichnyj determinizm) (Biodeterminism (biological determinism))', V:

Slovník genderných terminiv, Ukladach: Z. V. Shevchenko, Cherkasy: *Vydavec Chabanenko Ju.*, s.19–24.

12. Shevchenko, ZV., 2018. 'Genderni aspekty social'noi' identychnosti (filosofs'ka koncepcija biodeterminizmu) (Gender aspects of social identity (philosophical concept of biodeterminism))', *Gileja: Zbirnyk nauk. prac'*, K.: *Vydavnyctvo «Gileja»*, №139 (12), s.48–53.

13. Shevchenko, ZV., 2016b. 'Evoljucijna teorija stati V. Geodakjana (Evolutionary theory of gender V. Geodakyan)', V: *Slovník genderných terminiv*, Ukladach: Z. V. Shevchenko, Cherkasy: *Vydavec Chabanenko Ju.*, s.96–100.

14. Shevchenko, ZV., 2016c. 'Rozuminnja ponjattja g'enderu z točky zoru biodeterminists'kyh teorij (Understanding the concept of gender from the standpoint of biodeterminist theories)', V: Pushonkova O. A. ta Shevchenko Z. V. (red.) *G'enderni vidnosyny: arhetyp, stereotyp, identychnist'*, Cherkasy: *vydavec Chabanenko Ju.*, s.11–26.

15. Shevchenko, ZV., 2016d. 'Teorija statevo–rol'ovoi' socializacii' osobystosti (The theory of gender–role socialization of personality)', V: *Slovník genderných terminiv*, Ukladach: Z. V. Shevchenko, Cherkasy: *Vydavec Chabanenko Ju.*, s.192–195.

16. Judina, SP., Levkivs'kyj, KM. red., 2005. 'Gendernyj rozvytok u suspil'stvi (Gender development in society)': konspekty lekcij, K.: *PC Fantast*.

17. Freud, Sigmund, 1975. 'Der Untergang des Ödipuskomplexes (1924)', in: *Studienausgabe*, Bd. V, Frankfurt a.M.: *Fischer*.

18. Parsons, T. 'Age and sex in the social structure of the United States', in: *American Sociological Review*, Vol.7, No.5 (Oct., 1942), p.604–616.

* * *